

УДК 373.21 (09)

Канарова О.В.

ПРОБЛЕМА ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ У ЇЇ ВИРІШЕННІ (АНАЛІЗ ПРАЦЬ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні науковці, вчителі та вихователі перебувають у пошуках духовних ідеалів та орієнтирів у вихованні підростаючого покоління, оскільки в цьому – запорука розвитку суспільства.

Ідеї духовно-морального виховання учнівської молоді є досить актуальними, і чи не найбільшу вагу вони набувають для реформування освітньої галузі. Сьогодні, як ніколи, вчителі та вихователі потребують не тільки збагачення навчально-пізнавального змісту навчання, а й суттєвого вдосконалення виховних програм і методик духовно-морального спрямування, неперервності у процесі моральної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми духовно-морального виховання особистості у історичній ретроспективі вивчалися різними науковцями. Це роботи таких авторів, як: І. Бех, О. Вишневський, В. Карагодін, Б. Степанішин, Т. Тхоржевська, Г. Шевченко та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті: розкрити сутність основних підходів у духовно-моральному вихованні особистості на основі аналізу праць вітчизняних педагогів кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання духовно-морального виховання учнівської молоді у його взаємозв'язку із релігійно-філософською думкою розкривалися у роботах К.Д. Ушинського. Саме К. Ушинським було встановлено проблему необхідності вивчення особистості цілісної, і саме ним було висвітлено проблему антропологічних знань, в яких має вивчатися і тілесна, і душевна природа людини. К. Ушинський пояснював, що в основі духовно-морального виховання дитини має бути розвиток почуттів, які є основою ладу та спокою душі людини. Видатний педагог підкреслював значимість вітчизняної духовної культури у розвитку та вихованні, адже її заслуга перед цивілізацією полягала у докорінній зміні природи людини, взаємин між людьми, внесенні до життя людини принципу особистісної свободи: „Поки жива людина, – писав К.Ушинський, – вона може змінитися і з найглибшої безодні морального падіння стати на вищий шабель моральної досконалості. Цей глибокий психологічний принцип, що переглядається, нарешті, і в європейських законодавствах (які взагалі зберегли багато язичницької, римської спадщини), внесений християнством в переконання людства” [7, с. 122].

Значущість духовної культури у вихованні учнівської молоді підкреслюється і В. Розановим. Найважливішим елементом цілісного світогляду В. Розанова (1856-1919 рр.). є його філософсько-педагогічна ідея освіти. Так, ще в студентські роки ним були написані перші дослідження: „Мета людського життя” і „Про основи теорії поведінки”. Значущість цих і наступних праць В. Розанова для духовно-морального виховання особистості обумовлена тим, що помітну роль у ньому відіграють роздуми про освіту й виховання, їх необхідність в житті кожного індивіда і суспільства. В його працях ми бачимо поняття „духовно-моральна педагогіка” [5, с. 44], „моральне здоров'я” [5, с. 45], „вміння і навичка любити людину”, „моральна незручність” [5, с. 46], „внутрішнє домобудівництво” [5, с. 47], „глибока моральна прірва” [5, с. 48] тощо.

Підкреслимо, що В. Розанов по праву вважається одним з найоригінальніших вітчизняних мислителів кінця XIX – початку XX століть. Сьогодні його духовна спадщина вивчається філософами, педагогами та іншими представниками гуманітарних наук. В. Розанов розглядав коло проблем, пов'язаних з педагогічним потенціалом християнської духовної культури. Вважаючи народну культуру покривом духу, мислитель вказував на її глибоку самотність [5, с. 70-71].

Найбільш цікавою, на наш погляд, ідеї вченого представлено у збірнику статей „Сутінки освіти” (1899 р.). Розкриваючи роль державного регулювання у системі освіти, місце вчителя в суспільстві, а також урочну систему, В. Розанов писав про те, що для духовно-морального виховання учнів є важливим не стільки перебування на уроках, а скільки особливий поворотний пункт у внутрішньому розвитку, який стане визначальним. Так, В. Розанов писав: „Одна окрема розмова, часто з людиною однакового розумового розвитку, або випадково вчитана думка стає поворотним пунктом у внутрішньому розвитку. Кожен, звертаючись до спогадів особисто, знайде в історії свого духовного

зростання такі поворотні точки; але щоб яка-небудь з них пов'язувалася в його спогадах з одним з тисячі уроків, вислуханих в роки найгарячішої сприйнятливості, цього, мабуть, ніколи і ніхто не знайде" [6, с. 10].

В.І. Вернадський (1863-1945), відомий вчений, академік, обґрунтував ідею планетарної свідомості людини у душі морального обов'язку. Саме В. Вернадський вказав на те, що на рубежі XIX – XX ст. людина усвідомила себе як жителя планети, а також зрозуміла, що вона почала мислити про своє існування в житті біосфери. За поглядом В.Вернадського, наукова думка людини є особливою геополітичною силою, яка має великий вплив на розвиток всього людства: „Людина вперше реально зрозуміла, що вона житель планети і може – повинна мислити і діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особистості, сім'ї або роду, держави чи їх спілок, а й у планетному аспекті. Вона, як і все живе, може мислити і діяти в планетному аспекті тільки в області життя – у біосфері, у визначеній земній оболонці, з якою вона нерозривно, закономірно зв'язана і піти від якої вона не може. Її існування є її функцією. Вона несе її із собою усюди. І вона її неминуче, закономірно, безупинно змінює" [1, с. 35].

Як видатний організатор, В. Вернадський відіграв велику роль у житті наукового і професорського складу наукових установ та вищих навчальних закладів як в дореволюційній Росії, так і в Україні (з 1917 р.). Для нашого дослідження є цікавою його робота „Філософські думки натураліста" [1]. У цій роботі вчений так характеризував духовно-моральне становище його сучасників, на яке, на його думку, неабиякий вплив мали філософські та релігійні системи: „В даний час під впливом оточуючих жахів життя поряд з небувалим розквітом наукової думки, доводиться чути про наближення варварства, про крах цивілізації, про самознищення людства. Мені представляються ці настрої і ці судження наслідком недостатньо глибокого проникнення в навколишнє. Не увійшла ще в життя наукова думка; ми живемо ще під різким впливом ще не зжитих філософських і релігійних навичок, що не відповідають реальності сучасного знання" [1, с. 28].

Також вчений підкреслював, що історія людства є наповненою для значної частини людей злом, стражданнями, вбивствами, убогістю, голодом, і з точки людської зору розумності і добра ця історія була нерозв'язною загадкою. І багато рішень, що прийняті тими чи іншими релігійними і філософськими системами, на думку В.Вернадського, переносять реальне життя людини до області ідеальних уявлень. Ці рішення в своїй більшості пов'язані з ідеєю безсмертя особистості, її воскресіння в майбутньому в нових умовах, „де не буде зла, страждань і лих, або де вони будуть розподілені справедливо" [1, с. 39].

Осмислення духовності особистості, ступенів її морального розвитку знаходить розкриття в спадщині вітчизняного філософа, публіциста, педагога С.Й.Гессена (1887-1950 рр.). Відзначимо, що метою освіти, згідно його думки, є не тільки прилучення учня до культурних, і наукових досягнень людства. Метою освіти, на думку С.Гессена, є одночасно формування високоморальної, вільної та відповідальної особистості, і своєрідність особистості, як

підкреслював учений, в її духовності. „...Освіченість, – писав С.Гессен, – правильніше було б закріпити за більш внутрішнім, або „духовним” змістом культурного життя, що включає в себе науку, мистецтво, моральність і релігію” [2, с. 26]. Відзначимо, що С. Гессен також звертав увагу на розвиток могутності індивіда, яке, на його думку, криється не в природній могутності її психофізичного організму, але в тих духовних цінностях, якими переймається її душа. Особистість, як писав С. Гессен, виховується лише через творчість, що спрямоване на здійснення цілей науки, мистецтва, права, релігії, господарства, вимірюється культурою, що створена людиною у напрямку цих завдань [2, с. 73-74].

Думки про духовно-моральне виховання особистості містяться і в працях видатного вітчизняного мислителя – І.О. Ільїна (1883-1954 рр.). Так, розглядаючи терміни „духовність”, „релігійність”, „моральність”, І. Ільїн писав про те, що людина це особистий, вільний і відповідальний дух, а релігія починається із особистої духовності. Таку моральну якість, як відповідальність, автор включав до складу основ духовності, а процес саморозвитку та самовдосконалення особистості – проявами істинної релігійності. „Можна сказати, – писав І.Ільїн, – що справжня релігійність, яка йде від духу і одухотворяє людину, знаходиться в істотному і необхідному зв'язку з бажанням вдосконалення: бачити краще, осягати більше, споглядати глибше, відчувати тонше, любити гарячіше, бути добрішими, діяти вірніше, обходитися з людьми любовно і справедливше, служити самовіддано, судити праведно... – як можна досконаліше” [3, с. 42]. На думку вченого, головне покликання і відмінна здатність особистого духу людини полягає у самобудові і самоврядуванні. І.Ільїн писав про те, що цілями виховання людини є прилучення її до самовладання у всіх сферах життя. Результати виховання та розвитку, по І. Ільїну, – зрілість людини. „Людина дозріла тоді, коли вона навчиться самостійно спостерігати, досліджувати і мислити; коли вона придбала здатність ставити собі життєві цілі і вдало здійснювати їх вірними засобами; коли вона виробляє собі характер, тобто систему необхідних духовних актів: акт совісті, акт світогляду, акт вольового самоврядування, акт правосвідомості, акт дисципліни та ін.”, – писав І.Ільїн [3, с. 43].

М. Пирогов (1810-1881 рр.), талановитий лікар і видатний учений, також звертав увагу на духовно-моральний розвиток і виховання особистості в зв'язку з її релігійністю. У його щоденнику знайшли відображення такі категорії, як духовність, дух, моральність, світогляд, совість, свобода та ін.: „... Є правда одна, цілісна, вища, що слугує підставою всього нашого морального побуту, – писав М.Пирогов. – ...Що було б етичне наше, чи моральне, начала, якби вічна і цільна істина не служила йому основою? Без неї, без цієї основи, не існували б для нас і наукові істини, бо не існувало б в нас морального прагнення до відкриття істини ... що таке істина, як її дізнатися, як відрізнити, де вона? І як, справді, зрозуміти ідеальніший з ідеалів! Істина! Адже це абсолют, це Бог!” [4, с. 45-55].

Розглядаючи роботи вчених, можна зазначити, що вирішення проблеми духовно-морального розвитку та виховання особистості є цінністю не тільки

для філософії, психології, соціології, але і для педагогіки як науки, для практики загальноосвітньої школи. Підкреслимо, що принципове значення для вирішення проблем духовно-морального виховання особистості мають наукові роботи вітчизняних філософів, педагогів, психологів, серед яких такі автори, як В.Вернадський, С.Гессен, І.Ільїн, М.Пирогов, В.Розанов, К. Ушинський та ін.

Відзначимо, що цілісне бачення різнобічного різноманіття цих термінів („духовність”, „моральність”, „виховання” та ін.) дає вагомі підстави для уточнення трактування значення поняття „духовно-моральне виховання особистості”. Це поняття ми визначаємо як цілеспрямований процес прилучення особистості до системи духовних і моральних цінностей, культурних традицій суспільства, визначення духовно-моральних ідеалів, здійснення прагнення до них через самореалізацію, саморозвиток і самовдосконалення особистісних якостей. Визначальним вектором у духовно-моральному вихованні особистості є її прагнення до здійснення добра через моральні вчинки, до якісних змін у житті суспільства.

Таке уточнення категоріального апарату направляє нас до аналізу сукупності провідних підходів до духовно-морального виховання особистості в контексті ідей вітчизняних вчених, які займалися цими проблемами наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Велике значення в сучасних умовах набуває і ретроспективний аналіз філософських, теологічних, психолого-педагогічних праць, які відображають усі сторони духовно-морального виховання особистості – формування духовно-морального досвіду, виховання моральної свідомості і почуттів, спрямованості на творення добра і спротиву злу та ін. Актуальний укладений у науковій літературі і богословських журналах (які були заборонені для вивчення у ХХ столітті) досвід знаходження індивідуального напрямку до високої моральності, що враховувало специфіку та традиції вітчизняного виховання, рівень духовно-моральної вихованості особистості.

У зв'язку з цим сформулюємо основні підходи та ідеї у духовно-моральному вихованні особистості, вироблені вітчизняними вченими кінця ХІХ – початку ХХ століття. У даному часовому відрізку можна виділити чотири основні підходи до духовно-морального виховання особистості. Ці підходи такі: особистісно-індивідуальний підхід, при якому особистість виховується через звільнення духу, продукування добра не з егоїстичних мотивів, а в ім'я діяльної любові до Бога і оточуючих; сакральнотрадиційний підхід, при якому особистість виховується за допомогою безпосереднього включення у проведення традиційних релігійних обрядів, успадкування моральної поведінки священнослужителів; антропологічний підхід, в якому в процесі духовно-морального виховання особистості основою є об'єктивний процес саморозвитку людського організму, а процес формування особистості є цілеспрямованим, гармонійним і сконцентрований на досягнення загальнолюдського ідеалу; середовищний підхід, в якому через способи організації освітнього середовища, опосередковане управління (через культурне середовище) відбувається вплив на духовно-моральне становлення особистості.

Протягом розглянутого періоду у вітчизняній педагогіці у зв'язку з її взаємозалежністю духовно-моральним і релігійним вихованням, переважно положення займали особистісно-індивідуальний, сакральний-традиційний підходи, зміст яких ґрунтувався на моральному вченні християнства.

Висновки. Таким чином, узагальнення поняття „духовно-моральне виховання особистості”, визначення основних підходів до вирішення цієї проблеми у роботах вітчизняних вчених доводить, що їх ідеї про добро і благо особистості, її гідності та честі, свободу вибору, є опорою в духовно-моральному вихованні учнівської молоді, метою якого є не миттєвий результат, а поступове досягнення ідеалів. Перспективою дослідження є актуалізація ідей та досвіду вітчизняних педагогів у сучасній практиці виховної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И.Вернадский. – М.: Изд-во „Наука”, 1988. – 522 с.
2. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Сергей Йосифович Гессен; Отв. ред. и сост. П.В.Алексеев. – М.: Изд-во „Школа-Пресс”, 1995. – 448с.
3. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта / Иван Александрович Ильин. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 586, [6] с. – (Philosophy).
4. Пирогов Н.И. Вопросы жизни. Дневник старого врача / Николай Иванович Пирогов; [Сост. А.Д.Тюриков]. – Иваново: [б.и.] 2008. – 427 с.
5. Розанов В.В. Народная душа и сила национальности / Василий Васильевич Розанов; Сост., предисл., указ. имен и прим. А.В.Белова / Отв. ред. О.А.Платонов. – М.: Ин-т русской цивилизации, 2012. – 992 с.
6. Розанов В.В. Сумерки просвещения // Василий Васильевич Розанов; Сб. статей по вопросам образования [изд. П. Перцова]. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1899. – 240 с.
7. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. В 2-х т. / Константин Ушинский; [изд.2-е, испр. автором]. – СПб: Типогр. А.М.Котомина, 1871. – Т. 1. – 1871. – [XXXVIII] + 438 с.; рис.

АНОТАЦІЯ

Канарова О.В. Проблема духовно-морального виховання учнівської молоді та основні підходи у її вирішенні (аналіз праць вітчизняних учених кінця XIX – початку XX століття). У статті на основі аналізу праць вітчизняних учених кінця XIX – початку XX століття представлено основні проблеми духовно-морального виховання особистості. Автор надає характеристику основних підходів, що представлено у роботах вітчизняних педагогів, уточнює зміст поняття „духовно-моральне виховання особистості”.

Ключові слова: виховання, духовність, особистість.

АННОТАЦИЯ

Канарова О.В. Проблема духовно-нравственного воспитания учащейся молодежи и основные подходы в ее решении (анализ работ отечественных ученых конца XIX – начала XX века). В статье на основе анализа трудов отечественных ученых конца XIX – начала XX века представлены основные

проблемы духовно-нравственного воспитания личности. Автор характеризует основные подходы, представленные в работах отечественных педагогов, уточняет содержание понятия «духовно-нравственное воспитание личности».

Ключевые слова: *воспитание, духовность, личность.*

SUMMARY

Kanarova O. The problem of spiritual and moral of education uchascheysya youth and basic approaches to solutions (analysis works otechestvennyh scientists end XIX - beginning of XX century). On the basis of analysis of works of teachers late XIX – early XX century the main issues of spiritual and moral upbringing. The author describes the main approaches presented in the works of teachers, said the concept of «spiritual and moral education of the individual».

Key words: *education, spirituality, individual.*